

RAFAEL BRČIĆ

O knjizi Mladena Colića: *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*

Delta-press, Beograd 1973, str. 485.

Dosadašnje istraživačke preokupacije Mladena Colića odnosile su se uglavnom na obradu oružanih snaga tzv. Nezavisne Države Hrvatske. O njima je napisao i više radova, od kojih je neke saopštio na naučnim skupovima, neke objavio u časopisima, dok je treća glava te knjige — Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske — njegov najobimniji rad, zapravo magistarska teza odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Poznavaoći Colićevih radova očekivali su da će on svoja istraživanja o oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske zaokružiti i prezentirati javnosti. Ali on je ta očekivanja »iznevjerio«, jer je pokušao da u knjizi *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska* obradi još tri važna pitanja: Stvaranje i aktivnost ustaške organizacije¹ do aprilskog rata, Osnivanje takozvane Nezavisne Države Hrvatske i Ustaški teror u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine. Unutar svakog pitanja — poglavlja, vjerojatno u težnji da prikaže unutrašnju i spoljnu stranu ustaštva i tzv. Nezavisne Države Hrvatske i sve ono što karakter ustaštva i NDH određuje, Colić je osnovna pitanja razbio u više dijelova, koji ponekad ne stoje u uzajamnoj vezi sa glavnim problemom. Osim toga, tekstualna obrada takvih pitanja ne odgovara uvijek njihovim naslovima i podnaslovima. Postupajući tako u cijeloj knjizi, zamišljena obrada ustaštva i Nezavisne Države Hrvatske u okviru njemačko-talijanskog okupacionog sistema u 1941. godini izgubila je na težini, jer se naslov knjige i u Predgovoru najavljen cilj nalaze u koliziji s onim što nam kazuje sam tekst. Slobodnije rečeno, da bi zamišljeni skelet (sadržaj knjige) oživio, trebalo mu je dati mnogo više mesa i krvi.

Kako je na neke slabosti već ukazao Mile Konjević,² sa kojim se u tome, uglavnom, slažem, u osvrtu na tu knjigu ukazat ću na neka pitanja koja su nedovoljno ili slabo prikazana. No, prije toga nekoliko općih napomena.

1. Osjetne su razlike u obradi pojedinih poglavlja, posebno u pogledu korištene dokumentacije. Na primjer, treća glava obrađena je na osnovu arhivske građe (pretežno građe NDH), a ostala poglavlja gotovo isključivo na osnovu literature. U vezi s tim, opravdan je prigovor M. Konjevića³ Coliću »zbog preu-

¹ Za ustaštvo se ne može reći da je organizacija ili politički pokret, jer mu i za jedno i za drugo nedostaju potrebni atribuci. (O tome opširnije vidi u: *Fikreta Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, Časopis za savremenu povijest, I—II/1969; Mile Konjević, Osvrt na Colićevu knjigu Takozvana NDH 1941, Pregled, 9/1974, Sarajevo 1974.*

² *Mile Konjević, isto.*

³ *Isto.*

zimanja podataka, stavova i zaključaka od drugih autora. To se osjeća naročito tamo gdje je Colić isključivo koristio literaturu [...]« Toj ocjeni treba dodati da su Colićevi zaključci najčešće neodgovorno preuzeti od drugih autora pa ih treba obilježavati kao »Colićevi«, ili uvelike ne odgovaraju zbivanjima u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u 1941. godini. O tome će kasnije biti više govora.

2. Uobičajeno je da izdavač nastoji pronaći odgovarajućeg recenzenta za određenu problematiku. Međutim, u ovom slučaju nije tako postupio!

3. U Predgovoru je data, uglavnom, paušalna ocjena samo dijela upotrijebljene literature, dok neki značajni radovi, koji se odnose i na tzv. NDH, nisu uopšte korišteni, što se jasno vidi iz popisa na kraju knjige.⁴

U prvoj glavi — Stvaranje i aktivnost ustaške organizacije do aprilskog rata, gdje Colić razmatra više pitanja, moju pažnju posebno je privukla njegova interpretacija talijanske i njemačke politike prema Jugoslaviji (str. 70—82). Ne ulazeći detaljno u ocjenu literature koja je korištena za talijansku politiku prema Jugoslaviji do 1934. godine (str. 70—73), treba podvući da je od dolaska fašista na vlast Italija postala zemlja u kojoj je, uz neka povremena taktička zatišja, stalno postojala težnja za proširenjem na susjedne obale Jonskog i Jadranskog mora, koja se temeljila na političkim i privrednim razlozima, među kojima je ipak preovladavao politički momenat. U toj težnji nije bilo posebne cjelovite koncepcije za Jugoistok, već je postojala jedna uopštena koncepcija za sredozemni bazen, u kojoj je Jadran imao prvorazredni značaj. Druge oblasti Jugoistoka nisu smatrane kao posebno značajne, one su u talijanskoj koncepciji Sredozemlja bile obuhvaćene samo bilateralnim odnosima Italije i pojedinih jugoistočnih država.⁵

U dijelu teksta — Njemačko-italijanski dogovori i suprotnosti oko Jugoslavije 1934—1940 (str. 73—76), Colić već u drugoj rečenici netačno tvrdi da je Hitler 1934. godine utvrdio koncepciju razbijanja Jugoslavije odvajanjem Hrvatske od Srbije. Odakle mu takav podatak, ne vidi se iz teksta. Koliko je meni poznato, za takvu tvrdnju ne može se naći nijedan podatak, jer ga nema, a istina je sasvim drugačija.

Naime, veze Njemačke sa Jugoistokom datiraju i iz razdoblja prije dolaska nacista na vlast. Razvijale su se normalnim putem, trgovinskom razmjenom, tako da je već dvadesetih godina na njemačkoj strani usvojeno načelo da Njemačka, zbog privrednih razloga, ima interesa za mir na Jugoistoku. U kasnijim godinama, posebno nakon priključenja Austrije i razbijanja Čehoslovačke, privredne veze sa Jugoistokom toliko su se učvrstale da je jugoistočna Evropa u njemačkim koncepcijama dobila upravo ono mjesto koje je Trećem Reichu odgovaralo. Tada se оформila i njemačka jugoistočna koncepcija na bazi

⁴ Dvije knjige *Dušana Lukača*, Gert Fricke, Kroatien 1941—1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstmann, Freiburg 1973. (Vidi moj prikaz ove knjige u *Pregled*, 10, Sarajevo, oktobar 1974); zatim radove Andreja Mitrovića, Dragovana Šepića, Đorđa Piljevića, Rasima Hurema, Jefte Šašića, Wolfganga Schumann, Vojmira Kljakovića, Bogdana Krizmana, Fikrete Jelić-Butić, Rafaela Brčića, Holma Sundhausena, Muharema Krese, Slavka Odića, Mile Konjevića i dr.

⁵ *Andrej Mitrović*, »Novi poredak« i jugoistočna Evropa, zbornik radova naučnog skupa »Ustanak u Jugoslaviji i Evropa«, održan u Beogradu 24—26. XI 1971, Beograd 1973, str. 185—209.

ovih premisa: 1. jedinstveni Jugoistok, 2. potpuna vezanost za Treći Reich, 3. »dopunska privreda«, i 4. budućnost. Središnja premisa takve koncepcije bila je »dopunska privreda« (»Ergänzungswirtschaft«),⁶ što je pretpostavljalo odnos u kome slabije razvijena privreda treba da se upravlja prema razvijenijoj, koju dopunjava i doprinosi njenom daljem razvitku. Jugoistok je, bez obzira na mnogovrsne razlike (narode, države, privrednu razvijenost, kulturu, geografsku i političku podijeljenost) uziman u cijelosti i samo kao jedinstveno područje imao veliki značaj i vrijednost u njemačkoj spoljnoj i privrednoj politici. I u uslovima drugoga svjetskog rata, za Treći Reich i njegove planove osvajanja neprekidno je važila deviza da Jugoistok ostane nezahvaćen ratnim požarom. Nasuprot Reichu, u uslovima drugoga svjetskog rata, za Italiju je unošenje rata u tu oblast predstavljalo jedinu šansu da popravi svoj položaj prema sve moćnijem savezniku, tj. da tako riješi problem prestiža na način koji je saveznički, ali i autoritaran — silom i samostalno.

Kada se dobro pogleda tok ratnih zbivanja i sve ono što su ta zbivanja značila ili mogla da znače za međusobne odnose partnera u Osovini, može se, u pogledu Jugoistoka, izvući zaključak da Treći Reich u principu nije ništa mijenjao od svoje koncepcije, a što je ona ipak pretrpjela određene izmjene određivao je neuspjeh talijanskog oružja, najprije u Francuskoj, a zatim u Grčkoj. Naime, boreći se grčevito da sačuva status ravnopravnog partnera u Osovini, Mussoliniju je bio neophodan vojnički uspjeh. Gdje? — Jedino na Jugoistoku, gdje je računao da neće naići na snažniji otpor. Zbog toga je najprije planirao napad na Jugoslaviju, a kada se Hitler tome usprotivio, Mussolini je bez njegovog znanja izdao naredbu na osnovu koje su 28. oktobra 1940. godine talijanske trupe napale Grčku.

Hitler je talijanskom akcijom bio ogorčen, jer mu je remetila planove na drugim stranama, posebno u pogledu planiranog napada na Sovjetski Savez, zbog čega je Italiju i želio imati na svojoj strani. Bez obzira na sve okolnosti nastale potpisivanjem Trojnog pakta između Njemačke, Italije i Japana, koji je potpisan 27. septembra 1940. godine u Berlinu, objavljivanje njegovih osnovnih težnji i novonastalih teškoća zbog »nepromišljenog« talijanskog napada na Grčku, Hitler je odlučio da produži staru politiku prema Jugoistoku. Takva koncepcija sada je za Treći Reich imala dvostruki značaj. Prvo, Jugoistok treba da ostane miran, politički naklonjen Reichu i za njega privredno vezan; drugo, stratejski gledano, Jugoistok je za Treći Reich ipak predstavljao područje drugostepenog značaja. Međutim, kako je Italija otpočela vojne operacije, za Nijemce je bilo presudno osigurati poljoprivredne proizvode i sirovine s toga područja, te spriječiti svaki moguć nepovoljan razvitak. Drugim riječima, trebalo je pokazati Britancima, Amerikancima i Rusima, pa i samim Talijanima da je jugoistočna Evropa njemačka. U tom smislu Berlin je nastojao da djeluje na Jugoistoku samostalno, pokazujući pri tome samo formalno da vodi računa o talijanskim željama. Koncept rješenja problema Jugoistoka imao je tri osnovna momenta: 1. političkom akcijom trebalo je ugovorima vezati države Jugoistoka za Osovinu; 2. slomiti grčki otpor oružanom silom, i 3. izvjesna teritorijalna preuređenja na račun Grčke. To znači da je i pitanje Jugoslavije bilo otvoreno i nju je trebalo uvući u Trojni pakt sila Osovine. U vezi s Jugoslavijom treba

⁶ Isto. Usporedi: *Andrej Mitrović*, *Ergänzungswirtschaft*. Jedna teorija u njemačkoj javnosti o jedinstvenom području jugoistočne Evrope i Trećeg Rajha, referat, naučni skup, Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945, održan u Beogradu 2—4. oktobra 1973. god.

podvući da je Treći Reich bio za jaku Jugoslaviju radi izjednačavanja snaga na Balkanu. S takvom Jugoslavijom na njemačkoj strani računalo se da ona bude prepreka i teritorijalnim željama Bugarske i daljim avanturističkim pokušajima Italije. Međutim, pogrešno bi bilo vjerovati da su nacisti u takvim svojim rezonovanjima posebno mjesto davali Jugoslaviji u »novom poretku«. Naprotiv, trudeći se da zadobije Jugoslaviju, Hitler nije isključivao i negativan odnos prema njoj. To je on, uostalom, više puta lično pokazao, čak i poslije talijanske avanture u Grčkoj. Na primjer, on je 21. marta 1941. godine izjavio mađarskom ministru vanjskih poslova da Reich ne može garantirati jugoslovenske granice.

Sve u svemu, nacističko ekonomističko shvatanje Jugoistoka, razvijeno u toku cijeloga međuratnog perioda, sada u okvirima ostvarivanja »novog poretka« postalo je dio opsežnih njemačkih planova; u praksi se ostvarivalo tako što je Reich imao izuzetnih privrednih koristi, naročito od rumunske nafte, a bakra, željeza i boksita od Jugoslavije. Berlin je čak vršio i pritisak na vlade pojedinih zemalja da se sve pošiljke sirovina, koje nisu namijenjene Italiji, usmjere Njemačkoj, što je zapravo značilo ograničavanje talijanskih pošiljki na dotadašnju količinu. U tom smislu privredno je odjeljenje Ministarstva vanjskih poslova Reicha pravilo planove o potpunoj ekonomskoj eksploataciji Jugoistoka, jer se računalo da će Italija svoje interese prebaciti na afričko područje.

Uz ekonomsko ovladavanje Jugoistokom Treći Reich nije Italiji ostavljao ni politički odriješene ruke. Jer, angažovan u velikim poduhvatima na Zapadu, Sjeverozapadu i Istoku, strahovao je od svih poteza koji su na Balkanu mogli izmijeniti stanje toliko povoljno za njega. Otuda i formula »obezbijediti mir na istoku«.

Da je »novi poredak« dobivao nepovoljne obrise po Italiju vidjelo se i iz njemačkih tajnih planova o budućoj mirovnoj konferenciji. U njima su vidljive dvije osnovne komponente: velika i nadmoćna Njemačka imperija sa glavnim jezgrom u Srednjoj Evropi i puna autarhičnost na temeljima »privrede velikog prostora«. Ta ideja, dakako, nije bila nova. Ona je nikla još potkraj prošlog stoljeća, a s vremenom je dobila svoju fizionomiju i postala svojina i njemačke javnosti, što se vrlo ilustrativno vidi iz mnoštva stručnih i drugih djela, koja sadrže savremene priloge proučavanju i privrednih prilika na Jugoistoku i veza Trećeg Reicha s tim dijelom Evrope.⁷ U tom pogledu još snažniju vezu sa Jugoistokom i posebno Jugoslavijom inicirale su institucije i organizacije u industriji Trećeg Reicha, koje su snažno utjecale na spoljnotrgovinsku i privrednu politiku Reicha. Bez akcija Srednjoevropskog privrednog savjeta (Mittel-europäischer Wirtschaftstag — MWT), Odbora za Jugoistok IG Farben-industrie, Odbora za Jugoistok Savezne industrijske grupacije (Reichsgruppe Industrie), Društva za Jugoistočnu Evropu (Südosteuropa-Gesellschaft — SOEG) u Beču i mnogih drugih korporacija i organizacija, koje su bile pravi nosioci i često inicijatori njemačke ekspanzionističke privredne politike, ne bi bila moguća aktivnost, na primjer, mješovitih vladinih komisija, Ministarstva privrede, Ministarstva vanjskih poslova, Ureda za četvorogodišnji plan i fašističko-nacističkih partijskih ureda na Jugoistoku ni u Jugoslaviji 1933—1945. godine.⁸

⁷ U već citiranoj studiji Andrej Mitrović navodi niz autora koji su pisali o privrednom značaju Jugoistoka za Treći Reich.

⁸ *Wolfgang Schumann*, Aspekti i pozadina trgovinske i privredne politike Hitlerove Nemačke prema Jugoslaviji, referat na naučnom skupu »Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945«, održan u Beogradu, 2—4. X 1973.

Svima njima ništa nije smetalo što Jugoistok nije bio predviđen da uđe u sklop velikoga njemačkog Reicha. Međutim, Jugoistok je bio obuhvaćen u smislu »dopunske privrede«, pa ga kao takvog ni u kom slučaju Nijemci nisu bili voljni prepustiti Talijanima.

Takva njemačka koncepcija, gledana u globalu, biće donekle napuštena tek jugoslovenskim 27. martom 1941. godine, kada je Hitler odlučio da se politička karta Jugoistoka bitno promijeni uništenjem Jugoslavije, na što je bio prisiljen zbog talijanske neuspješne akcije u Grčkoj i što mu je pod svaku cijenu bilo stalo da Italiju zadrži na svojoj strani. Talijanima je pružena prilika da, boreći se zajedno sa njemačkim snagama, steknu nešto od vojničke slave, kako bi mogli učestvovati u podjeli plijena i dobiti dio teritorija prilikom diobe Jugoslavije. Na osnovu toga je i došlo do zajedničke osovinske akcije u pokoravanju Jugoistoka i njegovog preuređenja u duhu »novog poretka«, ali u režiji nacista.

U sklopu takve koncepcije — jedinstveni Jugoistok i u njegovom okviru »snažna« Jugoslavija, zvanična njemačka politika nije ni mogla obraćati ozbiljniju pažnju na »hrvatsko pitanje«, a još manje na separatističke težnje ustaške emigrantske grupe, što opet ne znači da nacisti nisu održavali tijesne veze s ustaškom emigracijom. U početku to čini Rosenbergov Spoljnopolitički ured NSDAP-a a kasnije Gestapo, odnosno SD (Sicherheitsdienst). Naime, nacistima je ustaška organizacija bila interesantna u obavještajnom i terorističkom pogledu, a manje u političkom. Ustaše su držani u rezervi, kao oružje u slučaju nepovoljnog toka razvoja zbivanja u sklopu glavne koncepcije i, kao što je poznato, ustaše će odigrati svoju ulogu za Nijemce tek poslije 27. marta 1941. godine, u Hitlerovom »poduhvatu 25«, čija se suština sastojala u uništenju Jugoslavije i kao države i kao političke koncepcije.

U prikazu njemačkih i italijanskih dogovora i suprotnosti oko Jugoslavije (1934—1940) Colić je ostao na nivou rekonstrukcije i hronološkog nizanja događaja nekritički preuzetih od drugih autora. Bez dubljeg poniranja u suštinu problematike nije mogao ni dati ništa novo. Međutim, nije ni rekao sve. Na primjer, obraćanje Hitleru nekih ustaških prvaka, pa i samog Pavelića, na početku 1939. godine, s molbom da Hitler pomogne njihovu akciju i »primi protektorat nad Hrvatskom«, Colić nije uopšte spomenuo, a to je veoma značajno, jer je izazvalo određena strahovanja i u vojnim krugovima Jugoslavije, koji su u takvoj djelatnosti ustaša vidjeli mogućnost njihovog povezivanja sa njemačkom nacionalnom manjinom u zemlji, što je, slično kao u Slovačkoj, moglo dovesti do njemačke intervencije u Jugoslaviji.⁹

Colić isto tako nije spomenuo i jedan veoma značajan momenat vezan za Mačekovu akciju u Berlinu, u februaru 1939. godine, kada je njegov tajni emisar — u ime Mačeka koji je dobio punomoćja na skupštini izabranih poslanika i kandidata HSS (15. januara 1939. godine u Zagrebu) — izjavio da će nezavisna hrvatska država biti spremna za sva vremena vojno, privredno i politički najuže surađivati s Njemačkom, ukoliko je njemačka vlada spremna da: prvo, pruži moralnu pomoć u predstojećoj oslobodilačkoj borbi; drugo, garantuje etničke granice Hrvatske (Hrvatska, Slavonija sa Srijemom, Dalmacija i Bosna i Hercegovina) i, treće, na vrhuncu oslobodilačke borbe, zajedno s Italijom,

⁹ *Dušan Biber*, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941; Isti, Ustaše i Treći Reich 1933—1939*; JIČ br. 2/1964, str. 53—54.

preuzme arbitražu između Hrvatske i Srbije.¹⁰ Od te akcije, kao što je poznato, nije bilo ništa, ona je, čini se, kasnije, u utvrđivanju teritorija tzv. NDH odigrala određenu ulogu, jer se ovdje govori o teritoriji Velike Hrvatske ne na osnovu »historijskog prava« sa čime su nastupali frankovci i ustaše, već o »etničkim granicama Hrvatske«, što je nacistima mogao biti veoma značajan adut u planovima komadanja Jugoslavije i stvaranja tzv. NDH, kako u suzbijanju talijanskih ekspanzionističkih zahtjeva, tako i kao opravdanje pred svjetskom javnošću, pošto to zahtijevaju unutrašnje političke snage u Jugoslaviji, odnosno u Hrvatskoj. Drugim riječima, ne dolazi se silom, već na poziv, a komadanje je u skladu sa zahtjevima onih snaga koje su ih zvale. Dakako, to se ne može potvrditi argumentima iz kasnijeg vremena, ali je veoma interesantno da su sve te navedene teritorije ušle u sklop tzv. NDH.

U drugoj glavi — Osnivanje takozvane Nezavisne Države Hrvatske, Colić je pokušao da obradi više pitanja: Proglašenje NDH i uspostavljanje ustaške vlasti, Osovinsko priznanje i okupacija NDH, Organizaciona struktura ustaške vlasti i odnos HSS i katoličkog klera prema NDH. Unutar svakog od tih pitanja Colić govori i o još nekim pitanjima koja nemaju nikakve logičke veze sa glavnim (osnovnim) pitanjem. Osim toga, neka pitanja, na primjer, Osovinsko priznanje i okupacija NDH, u najmanju ruku nisu dobro formulisana. Naime, ako se već težilo da se određena grupa pitanja precizira što kraćim naslovom, u ovom bi slučaju bilo potrebno riječ priznanje staviti među navodne znakove — Osovinsko »priznanje« i okupacija NDH, jer se inače čini kao da je najprije uslijedilo priznanje tzv. NDH, pa onda njena okupacija, odnosno kao da je NDH postojala prije okupacije Jugoslavije.

Ili, u kompleksu problematike pod naslovom: Organizaciona struktura ustaške vlasti i odnos HSS i katoličkog klera prema NDH, govori se i o nekim drugim pitanjima koja su u koliziji sa naslovom (Muslimanska vjerska zajednica — takve nema, postoji samo islamska vjerska zajednica, protestantizam, srpskopравoslavna crkva, Borba KPJ protiv okupatora, ustaša i NDH). Kako to objasniti vjerovatno ni autor knjige nije kadar.

U dijelu teksta o njemačkim okupacionim organima i trupama u NDH, poslije omeđavanja njemačkog okupacionog područja (površina i broj stanovnika), Colić kaže da je »njemačka okupaciona vlast (je) bila uspostavljena u obliku nadzorne okupacione uprave, koju su sačinjavali: njemačko poslanstvo u Zagrebu sa Zigfridom Kašcom (Sigfried Kasche) na čelu; njemačke oružane snage (Wehrmacht), predstavljene, s jedne strane, generalom Edmundom Glajzeom fon Horstenauom (Glaise von Horstenau), a s druge, komandantima operativnih trupa na terenu; kompleks SS-a, Sipo i SD-a, koji je obuhvaćao predstavnike u NDH i Folksdojčeri (Volksdeutscheri) u NDH sa vođom narodne skupine Branimirom Altgajerom (Altgayer) na čelu«. Poslije toga slijedi golo nabranje ili, tačnije rečeno, preuzimanje dijelova teksta drugih autora (Bogdana Krizmana, Slavka Odića, Dušana Bibera, Ferde Čulinovića, Muharema Krese, Holma Sundhausena i dr.), bez ulaženja u suštinu problema: od čega je ovisila struktura i brojnost njemačkih obavještajnih službi i okupacionih

¹⁰ Politički arhiv Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Njemačke (dalje citiram: PA AA, Bonn) Pol. IV, Bd 61, Pol. IV 1268, 1. III 1939. — član Štaba Rudolfa Hessa atašeu Spitzu u Ministarstvu spoljnih poslova Reicha. Uopredi: *Dušan Biber*, Ustaše i Treći Reich, n. dj.; *Rafael Brčić*, Okupacioni sistem u Bosni i Hercegovini 1941, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1970.

organa u NDH; kako se to usklađivalo sa zvaničnom politikom priznanja »suvereniteta« te kvislinške tvorevine. Trebalo bi mnogo prostora da se prikaže takav metodološki nedozvoljeni postupak Colićev, i prikaže suština njemačkih okupacionih organa i institucija u tzv. NDH. Međutim, za nas je takvo prepisivanje utoliko problematično što se dobiva pogrešna slika o pravom mjestu i ulozi tzv. NDH u politici Trećeg Reicha i njegovih najvažnijih organa i odnosa među njima, a posebno prema tzv. NDH. Na primjer, u pogledu organizovanja i uspostavljanja tzv. Ajnzac-komandi (Einsatzkommando) i Ajnzac-grupa (Einsatzgruppe) u Jugoslaviji i tzv. NDH, kod Colića se ne vidi kontinuitet djelatnosti njemačke obavještajne službe (Sipo i SD) prije drugoga svjetskog rata i sada u uslovima okupacije. Upravo zbog toga, kod Colića nije prikazana prava uloga Rudolfa Koba (Rudolf Kobb), koji se u Zagrebu nalazi od jeseni 1940. godine kao specijalni opunomoćenik SD-a za Hrvatsku, sa zadatkom da motri i proučava autonomističke i separatističke težnje u Hrvatskoj.¹¹ Njega Colić spominje kao agenta njemačkoga generalnog konzula u Zagrebu. Isto tako, Colić ništa ne govori o Viliju Hetlu (Hötl), opunomoćeniku SD-a u Beču, koji je Valteru Malerkeu (Walter Malletke), emisaru Reichsleiters NSDAP (Alfred Rosenberg), dao u Beču potrebne informacije o situaciji u Hrvatskoj prije nego što je počeo pregovore s Mačekom u Zagrebu. A kako ti razgovori nisu uspjeli, Rudolf Kob je drugog emisara (bio je to Ribentropov izaslanik Edmund Vezemajer) povezao sa Slavkom Kvaternikom. Prema tome, iz onoga što nam je Colić servirao ne vidi se uloga SD-a, a ona je bila veoma značajna prilikom priprema nacističke agresije na Jugoslaviju i u toku nje i pri formiranju tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Colić isto tako nije u pravu kada za Wilija Beisnera ističe da je prisno saradivao sa poslanikom Kascheom i zajedno s njim bio najenergičniji branilac ustaškog režima, a da je došao u konflikt kada je otpočeo da saraduje sa Slavkom Govedićem, šefom Hrvatske nacionalsocijalističke stranke. Konflikt između ta dva njemačka funkcionera u tzv. NDH izbio je zbog drugih razloga, a njihov je korijen bio u borbi za prevlast između Ribentropa i Himmlera, dok se u konkretnom slučaju sastojao u tome što je Beisner sebi obezbijedio jak uticaj u NDH, a to je po Kascheovom mišljenju uvelike prelazilo okvire političke uzdržljivosti, koju je naredio Ribentrop, i zbog zvaničnog »priznanja« NDH kao italijanske interesne sfere. Naime, Beisner je najodgovornijim ličnostima ustaškog režima obećao pomoć SS-a pri formiranju ustaške policije i Pavelićevog tjelesnog zdruza, izjavivši Kascheu da se ne može dopustiti da njemačke vojne snage budu savjetnici ustaškim formacijama, jer je to »[...] stvar SS jedinica (SS-Verfügungstruppe)«. ¹² To je praktično značilo upravo ono što su Himmler i rukovodstvo SS-a poistovjetili svoje područje djelatnosti sa političkom upravom, a to je bio poziv na borbu državnim ustanovama koje su po tradiciji bile nadležne za rješavanje političkih pitanja. Na teritoriji »suverene« NDH

¹¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: A VII), njemačka arhiva (dalje NjA) k. 32, br. reg. 38/1 — Izjava Rudolfa Šremsa (Schrems) o djelatnosti njemačke službe bezbjednosti (SD-Sicherheitsdienst) u Jugoslaviji. Uopredi: *Holm Sundhansen*, Obavještajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u NDH 1941–1945, *Vojnoistorijski glasnik*, 2/1972, str. 89–131; *Dušan Biber*, n. dj.

¹² A VII, arhiva NDH, k. 313, br. reg. 24/1 — izvještaj poslanika NDH u Berlinu (Branko Benzon) Paveliću, 25. juna 1941. godine; PA AA, Bonn, Kabinet drž. sekretara, Kroatien, Bd 1, list 212–214 — Kašev telegram Ribentropu br. 476 od 12. VI 1941.

to je značilo miješanje u nadležnost njemačkog poslanstva koje je jedino bilo ovlašteno da politički zastupa interese Trećeg Reicha. Bio je to početak borbe za prevlast između Ribentropa i Himmlera, koja će u tzv. NDH potrajati sve do proljeća 1943. godine, kada se i u NDH oformljava SS-policija kao i u drugim okupiranim oblastima, tj. obrazuje se institucija opunomoćenika Reichsführera SS za Hrvatsku, na čelu sa Konstantinom Kammerhoferom. Još treba podvući da je karakteristično za tu borbu za prevlast između Ribentropa i Himmlera, da se vodila na bazi dviju različitih koncepcija u okviru njemačkih planova osvajanja »velikog prostora«. Naime, diplomatija Trećeg Reicha zastupala je stanovište da se ekonomska eksploatacija okupirane teritorije može provesti taktičkim ustupcima krugovima koji su potencijalno bili spremni na kolaboraciju, a Himmler i njegovi istomišljenici smatrali su da se to može postići samo bezobzirnom okupacionom politikom. Ono prvo, kao što je poznato, bilo je primijenjeno u tzv. NDH i sa čestim smetnjama druge strane važilo je zvanično sve do kraja rata, iako je i de iure i de facto u praksi izmijenjeno već na početku 1943. godine.

U dijelu teksta — Talijanski okupacioni organi i trupe u NDH (str. 141—149), Colić govori samo o poslanstvu i vojnoj misiji, kao da su to bile jedine talijanske institucije na području tzv. NDH. Ni riječi o talijanskim konzulatima u Sarajevu, Banjaluci, Mostaru, Dubrovniku i drugim mjestima, zatim o njihovoj djelatnosti i zadacima; ništa o talijanskoj obavještajnoj službi i ostalim organima i organizacijama.¹³

Colić je blijedo dao i reokupaciju II i III zone (str. 142—149), jer nije iskoristio ni najosnovniju historiografsku literaturu (radove Dragovana Šepića, Pere Morače, Miše Lekovića, Rafaela Brčića, Đure Stanisavljevića i mnogih drugih). Na ponekim mjestima kod Colića ima i jednostavno prepisanih rečenica iz tekstova drugih autora, bez preciznog navođenja odakle je šta uzeo!!! Na primjer:

»Talijanska reokupacija demilitarizirane i Treće zone u početku nije mnogo zabrinjavala Nijemce. Međutim, kada su talijanske jedinice izbile na demarkacionu liniju, njemački general u Zagrebu Glajze fon Horstenau¹⁴ uplašio se da će ustanici, umjesto toga da budu okruženi i uništeni, biti potisnuti u oblast njemačke okupacione zone, što će ojačati tamošnje ustaničke snage i na taj način više nego ranije biti ugrožene željezničke pruge Banjaluka—Prijeđor i Brod—Sarajevo [...]«

U jednom radu¹⁵ stoji:

»[...] Njihovo nastupanje nije u početku mnogo zabrinjavalo Nijemce. Ali, kad su izbili na demarkacionu liniju, tada se njemački general Glez-Horstenau uplašio da će ustanici, umjesto da budu opkoljeni i pohvatani, biti potisnuti u oblast njemačke okupacione zone, da će tamošnje ustanike ojačati i da će na taj način više nego ranije biti ugrožena željeznička pruga Banjaluka—Prijeđor i pruga Brod—Sarajevo [...]«

¹³ O tome opširnije vidi: *Dragovan Šepić*, Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji (1941—1943), *Putovi revolucije*, 1963, br. 1—2.

¹⁴ Colić tog njemačkog generala pogrešno piše Glajze. On je Glez fon Horstenau (Glaise von Horstenau), jer je prvi dio njegovog prezimena francuska riječ Glaise (Glez).

¹⁵ *Rafael Brčić*, Okupacioni sistem u Bosni i Hercegovini 1941, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1970, str. 62.

Colić nastavlja:

»Zbog toga je on (njemački general Glez-Horstenau — prim. R. B.) tražio od zapovjednika Jugoistoka generala Aleksandra Lera (Alexandar Löhr) da intervenira, da bi se ta opasnost otklonila ili bar smanjila. Zapovjednik Jugoistoka poduzeo je određene mjere, ali nije mogao zadovoljiti sve potrebe, pa je pristao da u pomoć pozovu Talijane (ne vidi se ko da ih pozove — prim. R. B.), koji su tu ponudu prihvatili. Tako su Talijani početkom novembra bez borbe zaposjeli Višegrad, Međeđu i Ustipraču i na taj način proširili zonu svoga uticaja, pomjerivši granicu demarkacione linije na sjever.«

U jednom drugom radu, poslije opisa situacije u Bosni i teškoća za njemačkog okupatora, koje su njemačkom generalu Glez-Horstenauu toliko teško pale i situacija tako crno izgledala, stoji:

»[...] Zbog takve situacije komandant Jugoistoka je pristao da se zatraži pomoć Italijana, koji su prihvatili ponudu i bez borbe zaposjeli Višegrad, Međeđu i Ustipraču i na taj način proširili zonu svog uticaja, pomjerivši granicu demarkacione linije.« Treba dodati da je Glez-Horstenau, zajedno sa Slavkom Kvaternikom i Vladimirom Laksom, uz saglasnost komandanta Jugoistoka zatražio pomoć od italijanskih trupa, koje su se nalazile u Gorazdu.¹⁶

Colić nastavlja:

»Vlada, Pavelić, civilne i vojne vlasti NDH su u reokupaciji demilitarizirane i Treće zone vidjeli ostvarenje talijanskih ekspanzionističkih namjera u odnosu na cijelo područje NDH. Zbog toga je, na inicijativu vlade NDH, 15. i 16. novembra 1941. godine na Rijeci došlo do prvih razgovora između predstavnika vlade Italije i NDH u povodu reokupacije demilitarizirane i Treće zone. U toku razgovora bio je postignut i sporazum o spornim pitanjima, ali do kraja 1941. godine taj sporazum praktično nije stupio na snagu.«

Međutim, u navedenom radu¹⁷ stoji:

»[...] Pavelić i njegovi istomišljenici gledali su, kao što smo već naglasili (na osnovu analize mnogobrojnih dokumenata njemačkog i italijanskog okupatora, kao i dokumenata ustaške NDH — prim. R. B.), u reokupaciji druge i treće zone ekspanzionističke namjere na cijelo područje NDH. Za to su imali mnogo razloga, čitajući svakodnevno izvještaje svojih ustaško-domobraskih komandanata i civilnih organa sa reokupiranog i njemu susjednog područja.

Očito je da su sve te izvještaje pomno proučavali (u tekstu pogrešno stoji: ponovo proučavali — prim. R. B.) i svim silama nastojali da se suprotstave talijanskoj ekspanziji. Zbog toga su, na zahtjev Pavelića i Lorkovića, vođeni u Zagrebu razgovori s ministrom Pietromarkijem i guvernerom Dalmacije Bastijaninijem, poslije čega je trebalo da uslijedi sastanak Musolinija i Čana sa Pavelićem i Lorkovićem. Kasnije ćemo vidjeti da do tih razgovora neće doći, već će se, umjesto toga, voditi razgovori Pietromarki—Lorković u Opatiji, polovinom novembra.«

¹⁶ *Isti*, Prilog razmatranju okupacionih sistema u Bosni i Hercegovini 1941. godine, *Prilozi*, 5/1969, str. 243.

¹⁷ *Isto*, str. 243.

Poslije analize samih razgovora u Opatiji, 15. i 16. novembra 1941. godine, u navedenom radu se kaže:

»[...] O svim spornim pitanjima, sudeći po zapisniku, postignuta je saglasnost, izražena u devet tačaka, međutim, u praksi, do kraja godine ovaj sporazum nije stupio na snagu, niti je imao nekog dejstva na njemačko-talijanske odnose oko NDH [...]«. ¹⁸

Colić je na više mjesta u tome dijelu knjige (II glava) slično postupao prilikom preuzimanja tekstova od drugih autora. To se naročito vidi u opisivanju već spomenutih Ajnzack-komandi gdje je na sličan način prepisivao tekstove Holma Sundhausena, Slavka Odića, Muharema Krese i drugih. ¹⁹

U dijelu teksta kojemu je dao naslov Njemačko-talijanski odnosi prema NDH (str. 149–154), Colić usvaja stanovište mnogih historičara (bazirano na prvim njemačkim dokumentima od 27. marta i dalje), da je Talijanima ustupljena NDH kao manje-više isključiva uticajna sfera, i dodaje: »Tako je Njemačka zvanično ostavila Nezavisnu Državu Hrvatsku Talijanima, koji su servirali Berlinu i vladavinsku garnituru za nju« (za NDH — prim. R. B.). U vezi s tim treba istaći:

Tačno je da su događaji od 27. marta 1941. godine u Jugoslaviji označili odlučan preokret u njemačkoj politici prema Jugoistoku i posebno prema Jugoslaviji, koju je Hitler odlučio da »uništi i kao državu i kao političku koncepciju«. Međutim, Italijani »nisu servirali Berlinu vladavinsku garnituru za nju« (za NDH — prim. R. B.), kao nešto novo za Nijemce, odnosno kao nešto što je italijansko, a ne njemačko. Jer, treba znati da su i Nijemci na svoj način računali s onim snagama u Hrvatskoj koje su težile da dobiju »samostalnu hrvatsku državu«. Takve računice Nijemaca jasno su izražene u Uputstvu o usklađivanju njemačkih i talijanskih operacija protiv Jugoslavije, koje je 28. marta sastavio načelnik OKW, general feldmaršal Keitel. ²⁰ U njemu se, na primjer, navodi da se izlazi u susret hrvatskim težnjama za nezavisnošću i da se s Hrvatima postupa kao sa prijateljima Osovine. Prema tome i Nijemci i Italijani računali su sa onim snagama u Hrvatskoj koje su imale separatističke tendencije. Razlike su postojale samo u pristupu rješavanju toga pitanja. Italija računa isključivo sa Pavelićem, dok Nijemci u početku ne računaju ozbiljnije ni s malobrojnomo ustaškom grupom ni sa separatističkim elementima u zemlji. Oni su, prije svega, bili samo za podršku separatističkim težnjama, a na koje se snage konkretno osloniti, to kod Nijemaca nije bilo u početku jasno. Otuda kod Hitlera najprije rješenje »hrvatskog pitanja« uz pomoć Mađarske, zatim oslonac na Mačeka, pa tek, na kraju, na ustaše i njihovog poglavnika A. Pavelića (poslije 3. odnosno 8. aprila 1941. godine). Međutim, važno je istaći da su sve kombinacije, o kojima se u Zagrebu razgovaralo, bile isključivo djelo nacista i da Italija u njima nije imala ama baš nikakvog udjela. A što je u Kvaternikovoj proklamaciji proglašenje tzv. NDH izvršeno u ime Ante Pavelića, to prije svega znači da je učinjeno sa privolom Nijemaca, jer je to bilo jedino rješenje, koje je u sklopu širih razmatranja u odnosu na tajne njemačke planove na drugim stranama, jedino i bilo ispravno i zadovoljavalo sve zainteresirane faktore — Nijemce, Italijane i ustaše. Na kraju i takvo rješenje (jer su se druga očekivanja izjalo-

¹⁸ Kao napomena 15, str. 76–77.

¹⁹ V. napomenu 134a, str. 136 Colićeve knjige.

²⁰ Zbornik dokumenata... NOR, tom II, knji. 2 — Prilozi, dok. br. 3, str. 479 i d.

vila) bilo je nacistima moćno oružje za ideološko-političko opravdanje za napad i razbijanje Jugoslavije pred svjetskom javnošću.

Kao što sam već napomenuo, treću glavu — Oružane snage takozvane Nezavisne Države Hrvatske — Colić je obradio uglavnom na osnovu arhivske građe provenijencije NDH. Obuhvatio je gotovo sva pitanja vezana za taj problem; dao je mnogo pregleda, tabela i drugih statističkih pokazatelja, tako da mu se, po mom mišljenju, ne mogu staviti ozbiljnije primjedbe. Jedino mu se može prigovoriti da nije dovoljno uzeo u obzir situaciju koja je nastala izbijanjem narodnog ustanka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, jer je upravo rasplamsavanje ustanka, do čega je ubrzo došlo, anuliralo ograničenja njemačkog okupatora u pogledu formiranja i broja oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Osim toga, ne bi se bezrezervno mogao prihvatiti broj od oko 115.000 pripadnika oružanih snaga NDH potkraj 1941. godine. Čini mi se da su dva osnovna razloga, koji tu cifru, eventualno, mogu dovesti pod sumnju. Prvo, u dokumentima NDH brojno stanje redovno se davalo na osnovu mobilizacijskih spiskova i drugih pokazatelja koji su u većini slučajeva označavali želje onih koji su toliki broj oružanih snaga htjeli imati. Drugo, Colić nije uzimao u obzir njemačke dokumente koji govore o brojnom stanju oružanih snaga NDH, a mogao se njima koristiti; u njima se navodi nešto manji broj oružanih snaga NDH potkraj 1941. godine.

Što se tiče zaključka o oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske, Colić je ostao, uglavnom, na konstatacijama koje je već dao Ferdo Čulinović u svojoj knjizi Okupatorska podjela Jugoslavije.

Na kraju, nekoliko riječi o Colićevom završnom tekstu — Opći zaključak. Odmah moram podvući da je autor ostao dosljedan u neodgovornom preuzimanju stavova i zaključaka drugih autora. U tome je išao tako daleko da je na više mjesta prepisivao cijele pasuse. Na primjer, na strani 400 Colić piše:

»Prepuštajući organizaciju vlasti na svom okupacionom području Hrvatske, Bosne, Hercegovine i Srijema ustašama, Nijemačka je htjela da sa što manje angažiranja svojih snaga postigne maksimum u ostvarenju svojih vojno-političkih i privrednih ciljeva u ovom dijelu Jugoslavije. Svoj uticaj i kontrolu nad NDH Njemačka je osigurala preko svog poslanika kod vlade i svog vojnog predstavnika kod oružanih snaga NDH; zatim preko svojih raznih instruktivnih organa koji su pomagali izgradnju NDH počev od oružanih snaga do Sveučilišta. Dakle, da bi neometano učvrstili svoje okupacione pozicije, Nijemci su osnovali mrežu svojih institucija u NDH 'saglasno' s ustaškom vladom, koje su zajedno s oružanim snagama NDH i cijelim 'državnim' aparatom trebale osiguravati interese njemačkog okupatora. Oni su uspjeli da za sve mjere i namjere dobiju svoju 'pravnu i političku' podlogu u ustaškim 'zakonima' i ustaškim 'odlukama' [...].«

U jednom radu²¹ nailazimo na ovakav tekst:

»[...]Dok su Italijani 'olako' prepustili Bosnu i Hercegovinu, za koju su smatrali da je 'Privremenim smjernicama' o komadanju Jugoslavije njima data, i morali da vode [...] borbu s Pavelićem [...], dotle su Nijemci nesmetano učvršćivali svoje okupatorske pozicije osnivajući čitavu mrežu svojih institucija u

²¹ R. Brčić, Prilog razmatranju . . . , str. 256.

NDH 'saglasno' s vladom novog ustaškog režima. Sve te institucije: političke, vojne, privredne i druge, bile su organizovane tako da 'zajedno' s oružanim snagama NDH i cijelim njenim državnim aparatom obezbjeđuju interese njemačkog okupatora. Tako su uspjeli da sve mjere i namjere njemačkog okupatora dobiju svoju 'pravnu i političku' podlogu u ustaškim 'zakonima' i ustaškim 'odlukama' [...].«

Već u narednom pasusu kod Colića stoji:

»Po uzoru na Nijemce, Talijani su također uspostavili svoje institucije u NDH, ali one nisu bile tako brojne niti su toliko utjecale na unutrašnjo-političke i privredne prilike NDH kao njemačke. Talijani su preko svojih jakih vojnih jedinica, koje su držali na području NDH, obavljali svoju okupacionu politiku, pa nisu imali potrebu za nekom širom mrežom svojih institucija. Kada su se uvjerali da u NDH u svemu imaju odlučujuću riječ Nijemci, oni su u Hercegovini, Bosni i Dalmaciji (nedostaje: i u Lici — prim. R. B.) počeli otvoreno podržavati četnike, videći u njima oslonac za realizaciju svojih daljih ekspanzionističkih ciljeva u NDH [...].«

U već citiranom radu stoji:

»Po uzoru na Nijemce, Italijani su, takođe, uspostavili svoje institucije, ali one ni izdaleka nisu bile tako brojne niti su značajnije uticale na unutrašnjopolitičke i privredne prilike NDH kao njemačke. Osim toga, Italijani su gro svojih jedinica zadržali na području NDH, uglavnom na svom okupacionom području, preko kojih su obavljali svoju okupacionu politiku, tako da nisu ni osjećali potrebu za nekom širom mrežom svojih institucija [...].« A nešto dalje, na istom mjestu, stoji:

»Italijani su se još jednom uvjerali da je u svemu bila odlučujuća riječ Nijemaca. Zbog toga su oni od kraja 1941. godine u BiH počeli otvoreno da podržavaju četnike videći u njima oslonac za realizaciju svojih daljnjih ekspanzionističkih ciljeva u Bosni i Hercegovini i cijeloj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.«

Na kraju Colićevog općeg zaključka čitamo:

»[...] Jer, kako se narodnooslobodilački ustanak (vjerojatno se mislilo na narodnooslobodilački pokret — prim. R. B.) sve više širio, a interesi okupatora bivali ugroženiji, tako je slabio i režim ustaške NDH i okupacioni sistem uopće; potpuno je nestajao na oslobođenom teritoriju, dok je u ostalim područjima životario zahvaljujući prvenstveno okupacionim trupama i institucijama njemačkog i talijanskog okupatora [...].« Međutim, u već citiranom radu stoji doslovno ovo:

»Na primjeru Bosne i Hercegovine u 1941. godini najbolje se ogleda 'samostalnost' tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Bila je to fiktivna samostalnost. Ona je iščezavala i kao fikcija onog trenutka kada su njemački okupatorski interesi bili dovedeni u pitanje [...].« A nešto dalje možemo pročitati:

»Prema tome NDH je bila vještačka tvorevina, čiji je 'autoritet' vlasti zavisio u prvom redu od potreba i volje okupatora. S vremena na vrijeme taj se autoritet naglašavao, ali samo deklarativno, dok u praksi nikada nije dolazio do izražaja. Sve je bilo sračunato na to da se obezbijede interesi okupatora. I kako se ustanak sve više širio, a interesi okupatora bivali ugroženiji, tako je slabio režim

ustaške NDH i okupacioni sistem uopšte; potpuno je nestajao na oslobođenoj teritoriji, dok je u ostalim područjima životario zahvaljujući prvenstveno okupacionim trupama i institucijama njemačkog okupatora.«²²

Završavajući ovaj osvrt, moram još jednom naglasiti da sva pitanja, o kojima bi se moglo još dosta toga reći, nisam obuhvatio, pa prema tome nisam dao ni zaokruženu ocjenu te knjige. To će biti moguće kada i ostali historičari — poznavaoći te problematike — iznesu svoja mišljenja. No, bez obzira na sve slabosti na koje sam pokušao upozoriti, ta knjiga je dobro došla, jer će inicirati da se mnoga još uvijek nedovoljno istražena i obrađena pitanja iz kompleksa okupacionih sistema i u okviru njih vještačke tvorevine NDH brže obrade i prezentiraju javnosti, koja s velikim interesovanjem prati sva historiografska i druga dostignuća iz te problematike. Uostalom, to je dug naših historičara i naše istoriografije i prema nama samima i u odnosu na brojne napise inostranih autora o takozvanoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u kojima se najčešće ne prikazuje istina o njoj ni o narodnooslobodilačkom pokretu, NOR i revoluciji naših naroda 1941—1945. godine.

²² Isto, str. 257—258.